

מה בין חינוך סביבתי לחינוך לקיימות

ליה אטינגר

הידיעה שהופיעה הבוקר בעיתון פתחה במילים: "הבצורת באזורים היבשים תתפשט, השיטפונות באזורים הנמוכים יחמירו ומאות מיליוני בני אדם עלולים לסבול ממחסור במים וירידה בתפוקת המזון כבר בעשורים הקרובים - אלו הן רק חלק מהמסקנות החמורות שמופיעות בדו"ח הוועדה הבין-ממשלתית לשינויי אקלים של האו"ם (IPCC), שהתפרסם בסוף השבוע" (הארץ, יום ראשון 8 באפריל 2007 - מאמר מתורגם מה"ניו יורק טיימס" מאת ג'יימס קנטר ואנדרו רבקיין, בשם: "התחממות כדור הארץ - האו"ם: שיטפונות ורעב - כבר בעשורים הקרובים").

בעת האחרונה הכתובת על הקיר הופכת להיות ברורה יותר ויותר. משהו השתבש במערכת היחסים שבין בני האדם והטבע. היטיבה לנסח זאת קבוצה של יותר מאלף מדענים, גם היא מטעם האו"ם (יחד עם הבנק העולמי והארגון למשאבי כדור הארץ), שפרסמה במרס 2005 מסקנות של מחקר רחב היקף ושמו Millennium Ecosystem Assessment, שבדק את מצב המערכות האקולוגיות של כדור הארץ. וכך הם כותבים: "בליבה של הערכה זו טמונה אזהרה חמורה. הפעילות האנושית גורמת ללחץ כה רב על התפקודים הטבעיים של הפלנטה שלא ניתן עוד להתייחס כמובן מאליו אל היכולת של המערכות האקולוגיות של כדור הארץ לקיים את הדורות הבאים. האספקה של מזון, מים מתוקים, אנרגיה ומשאבים חומריים לאוכלוסייה הגדלה, הושגה במחיר ניכר למערכות המורכבות של הצמחים, בעלי החיים והתהליכים הביולוגיים שהופכים את כדור הארץ למתאים למגורי בני אדם. מעל לכל, אין עוד לראות בהגנה על המשאבים הטבעיים מותרות, שאפשר יהיה לשאוף אליהן רק כאשר יעדים דחופים יותר, כגון יצירת עושר וביטחון לאומי, יבואו על סיפוקם".

אם המדענים צודקים באזהרותיהם, המשימה שדורנו עומד בפניה היא עצומה. הניסיון עד כה מלמד שעל אף המודעות הרבה לבעיות הסביבתיות, שהחלה בשנות השישים של המאה הקודמת, על אף ההתרחבות העצומה של החינוך הסביבתי ברחבי העולם ועל אף עשרות האמנות הבינלאומיות שנחתמו, מאות החוקים שנחקקו ואלפי התקנות שהותקנו - מצב המערכות האקולוגיות של כדור הארץ ממשיך ומידרדר.

מדוע כל כך קשה לתת מענה למשבר הסביבתי? אני סבורה שהסיבה המרכזית לכך היא שהמשבר הסביבתי הוא בעיקרו תוצר לוואי של הצלחותינו ולא של כישלונותינו. יש מפגעים לא מעטים שהם תוצאה של כישלון, רשלנות או פשע - ואלו המפגעים

שקל יחסית לטפל בהם. אפשר לסגור מזבלות פיראטיות ולאכוף תקנים מחמירים על מפעלים. באירופה עשו זאת כבר מזמן, וגם בארץ יש שיפור רב בתחום זה. אך גם האכיפה המוצלחת ביותר של תקנים סביבתיים מתקדמים היא רק חתירה כנגד הזרם, והזרם סוחף אותנו במהירות בכיוון ההפוך.

הזרם ההפוך נוצר מהדרך שבה אנחנו כחברה מגדירים מהי הצלחה. מה מוערך ונחשב בעינינו: עושר, תחרותיות, יזמות, חוכמה, יופי, יעילות, מקוריות, פופולריות...אפשר להאריך את הרשימה הזו, אך מה שחשוב הוא מה שאינו נכלל בה: השתלבות במערכות האקולוגיות של כדור הארץ, תרומה לבריאות של המערכת המעניקה לנו חיים, הוגנות וסולידריות חברתית. לעתים כה קרובות דברים שנחשבים מוצלחים בעינינו נושאים מחיר אקולוגי וחברתי גבוה הנותר סמוי מן העין. וישנן דוגמאות למכביר - החל בחקלאות מתועשת שמייצרת הרבה מזון, אך גם גורמת לזיהום קרקע ומים, וכלה בצמיחה כלכלית בכלל, שכביכול מודדת עושר ורווחה, אך בעצם, לא מודדת דלדול משאבים והצטברות של פסולות, וכך צומחת על חשבון מערכות אקולוגיות ורווחתם של הדורות הבאים. כך ההצלחה באה על חשבון הבריאות של המערכת האקולוגית והחברתית בה אנו חיים.

החברה שלנו מטילה את יהבה על המדע והטכנולוגיה - המדענים הם שאמורים לחלץ אותנו מהמשבר ולהמציא את הטכנולוגיות שיאפשרו לנו להמשיך לחיות באורח החיים ובנוחות שאליהם אנו רגילים. מובן שלטכנולוגיה חלק חשוב בפתרון, אך שום טכנולוגיה אינה יכולה לתת מענה לתרבות שאינה יודעת שובע - תרבות המקדשת את הצריכה ואת הנהנתנות. לא ניתן לצמוח עד אין סוף בעולם סופי. כמו יצור חי המתפתח, גם החברה שלנו עברה את הילדות וגיל ההתבגרות - שלבי הצמיחה המהירה - ועליה להגיע לשלב הבגרות. בשלב זה אפשר להמשיך להתפתח במובנים רבים, אך טביעת הרגל האקולוגית שלנו חייבת להצטמצם. הגיע השלב שבו אנחנו חייבים לשאול את עצמנו מה חסר לנו באמת? וכמה זה די?

לפני כחמישים שנה היו חסרים בארץ מוצרי צריכה רבים - אנשים חיכו שנים לטלפון, לא בכל בית נמצאו מכונות כביסה או מקרר, אך לעומת זאת טבע היה למכביר. גם בתוך העיר היו שטחי בור רבים שהעניקו לילדים תחושת חירות, מרחב משחקים, מגע בלתי אמצעי עם הטבע ומקום למפגש של חברים בקהילה. כיום לרובנו יש עודף של מוצרי צריכה אך אנו עניים במקומות מפגש עם הטבע ובמקומות מפגש בלתי ממוסחרים לקהילה. במקום להתחיל לייצר את מה שחסר לנו באמת: מקומות ירוקים, שקטים ונגישים ליד הבית, שטחים פתוחים ושמורות טבע לטיולים, זמן להיות עם המשפחה והחברים, ומסגרות קהילתיות הבונות יחסי אמון, אנו ממשיכים לנסות לענות על הצרכים הנובעים מהחסר על-ידי ייצור וקנייה של עוד ועוד חפצים שחלקם הגדול חסר כל תועלת, אך לכל אחד מהם יש מחיר אקולוגי (ולעתים גם חברתי) בלתי מבוטל.

תעשיית פרסומות עצומה מנסה כל הזמן לשכנע אותנו ואת ילדינו שטלפון נייד הוא מה שנדרש ליחסים חמים במשפחה, מזון מתועש הוא הטעם של "האוכל בבית אמא" שאליו מתגעגעים מרחוק, וקוקה קולה היא טעם החיים.

בסופו של יום הדרך היחידה ללמוד לחיות על הפלנטה הזו מתוך הבנה עמוקה שזה ביתנו היחיד היא שינוי תרבותי. חינוך לקיימות הוא חינוך הנותן הזדמנות ללמוד להתפעל מאותם הדברים שאי אפשר לקנות בכסף. וזה קשה מאוד בתרבות שלנו, שבה ההצלחה מזוהה יותר ויותר עם הצלחה כלכלית. גם הצלחות בתחומים אחרים אמורות להיות מתורגמות להצלחה כלכלית וכל מה שאינו יכול להיות מתורגם לכסף קרנו יורדת. החינוך לקיימות צריך לפתח אפשרויות חדשות להתפתחות ולהצלחה, שאינן כרוכות בהגדלת טביעת הרגל האקולוגית. לכן מעבר לתכנים של החינוך הסביבתי עליו להדגיש את פיתוח הביטוי האישי באמצעות האומנות, הסקרנות האינטלקטואלית, ההיכרות עם תרבויות נוספות והמעורבות החברתית.

החינוך לקיימות הוא חינוך ערכי. חינוך לחיפוש אחר החיים הראויים. חינוך למימוש עצמי תוך הבנה שכולנו חלק ממערכת מופלאה שחובתנו לשמור עליה. מושג המפתח בחינוך לקיימות הוא תלות הדדית ויחסי גומלין. כל איש ואישה, כל ילדה וילד הם פלא עולם ומלואו, יחיד במינו, אך אף אחד אינו אי. אנו משפיעים ומושפעים, ובחירותינו אינן שלנו בלבד, כל בחירה שלנו מהדהדת למרחוק במרחב האקולוגי והחברתי.

ההבדל בין חינוך סביבתי לחינוך לקיימות אינו בפעילויות אלא בהקשרן, בפרשנותן ובהנחות היסוד. החינוך לקיימות מנסה ליצור מהפעילויות של החינוך הסביבתי מעין מארג אקולוגי, שכמכלול יוצר איכויות שאינן קיימות בכל אחד מהמרכיבים בנפרד, ביצירת קשרים בין רוח וחומר, בין ראש, לב ויד, בין הפנים הסביבתיים, הכלכליים, והחברתיים והתרבותיים של האדם, ושל המעשה החינוכי.

בלי ההכרה בממדי המשבר הסביבתי לא יוצר הרצון הפוליטי הנחוץ להפקת שינוי המדיניות שיוביל בתורו למפנה הגדול – אך אסור שהחינוך לקיימות יצמח מתוך המשבר. החינוך לקיימות צריך לצמוח מתוך ההתפעמות מיופיו של העולם ומתוך הביטחון שמקנים יחסים של אמון בין אנשים, ובתוך ובין קהילות. קיימות בנויה על תבונה אקולוגית, סולידריות חברתית, יצירתיות, מגוון תרבותי, שמחת חיים ויכולת התפעלות. מערכת חינוכית שתשכיל לשים במרכז את הערכים הללו תוכל להצמיח דור שבכוחו ליצור את המפנה, שלא רק ימנע שואה אקולוגית אלא גם יבנה חברה שטוב לחיות בה.